

Cild XIX

1977-1979

TÜRKİYAT MECMUASI

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ENSTİTÜSÜ
TARAFINDAN ÇIKARILIR

Kurucu :
M. Fuad Köprülü

Müdür :
Prof. Dr. Sadettin Buluç

İSTANBUL - EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
1980

HAVSA'DAKİ SOKOLLU VEYA KASIM PAŞA KÜLLİYESİ HAKKINDA TAMAMLAYICI NOTLAR

TÜLAY REYHANLI

Havsa'da (Edirne) Sokollu Mehmed Paşa'nın, oğlu Kasım Paşa adına, onun vakıflarının geliri ile, Mimar Sinan'a yaptırdığı *câmi ve imâret*, ayrıntıları ile yayınlanmış bulunmaktadır¹. 1976 yılı Ekim ayında yaptığımız bir inceleme gezisi sırasında, önceden dikkatimizden kaçmış iki kitâbe ve külliye hamamının köşesine, XVIII. yüzyılda eklenmiş ve adı geçen makâlede yeterince açıklanmamış olan çeşmenin yayınlanması ile, bu önemli yapı topluluğunun daha çok aydınlığa çıkacağı kanaatindeyim.

I. Çeşme :

Külliyeeye âid çifte hamamın köşesinde ve yola doğru taşkındır. Arka kısmı, yolun iki tarafındaki dükkânların yıkılması ile tamamen açıkta kalmıştır² (R. 1). Bugün sağlam bir şekilde ayakta olmasına rağmen, üzerine çirkin renklerle badana yapılmış, badanaları yer yer dökülmüş, taşları aşınmış ve bu yüzden bazı kısımlarındaki süsleme silinmiştir (R. 2). Bir seki üzerinde yer alır. Muslukların bulunduğu kısımlarda, bu seki tek-

1 Tülây Reyhanlı - Ara Altun, «Edirne/Havsa'da Sokollu veya Kasım Paşa Külliyesi», İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Araştırmaları, VI(1976), 67-88; T. Reyhanlı, *Osmanlılar'da Külliye Mimarisinin Gelişmesi*, İstanbul 1974. (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, yayınlanmamış doktora tezi).

Havsa kasabasının Kanûni devrinden daha önce kurulduğuna dair kaynaklar için bk.: H.J. Kissling, *Beiträge zur Kenntniss Thrakiens im 17. Jahrhundert*, Wiesbaden 1956, 39. Ayrıca, F. Giese, *Die Altosmanischen Anonymen Chroniken, in Text und Übersetzung herausgegeben*, Breslau 1922, 133. Hibri Abdurrahman Efendi, *Enis'ül-Müsâmirin*; T. Gökbilgin, «Edirne Hakkında Yazılmış Tarihler», *Edirne* (Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı), Ankara 1965, 112. Bu inceleme gezileri sırasında bana yardım eden ve fotoğrafları çeken Dr. Ara Altun'a teşekkürlerim sonsuzdur.

2 Genel plân için bk.: Reyhanlı-Altun, 85. Aynı makalede çeşme kitâbesinin tarihi 1192 olarak okunmuşsa da, stampajı alınınca 1194 olduğu görülmüştür.

ne şeklindedir. Köfeki taşından yapılan çeşme, beş yüzlüdür (Plân). Bu yüzlerden üçü, diğerlerine göre daha geniş tutulmuş ve alternatif renkli taşlı, sivri kemerlerle teşkilâtlandırılmıştır. Bu yüzler, iki bölüme ayrılmış, alt bölümlerine musluklar konmuş, çeşme aynalıkları, üçgen birer pano ile boş bırakılmıştır. Tam ortadaki yüzde, kemerin üzerinde, kitâbe yer alır (R. 3). Diğer yüzlerde, bu üst kısımlar, sekiz köşeli birer rozet ve boş kitâbeliklerle doldurulmuşlardır. Köşelerde, dışarıya doğru çıkıntı yapan, hafif köşe pâyeleri bulunur. Bu pâyeler, muslukların bulunduğu büyük yüzlerde, kemerlerin başladığı yerlerde, uçları kademeli mukarnas şeklinde küçük kemerlerle sonlanır. Üstlerinde ikişer kitâbelik vardır. Bütün yapıyı, en üstte bir sıra friz dolaşır. Taşkın çatısı kurşun kaplıdır ve tepede, balık pulu dekorlu, Barok bir kubbecik bulunur. Su haznesi arkasındadır.

Kitâbesi 1194/1780 tarihlidir (R. 3-4). Verilen tarih ile çeşmenin yapı üslûbu uymakta ise de, güzel bir sülûsle yazılmış manzum kitâbede bazı kelimelerin imlâları, kitâbenin çok yeni bir tarihte yazıldığını ortaya koymaktadır³.

Sene 1194

- 3/a. Dahi salâtiyle selâm olsun âline hem eshâblarına
- b. İki cihân serverin her dem şefî eyleye ümmetlerine
- 4/a. Hamdü'lîllâh kim Hüdâ'nın takdirine her dem sıdk ile kıl nazar
- b. Sakınuban lisaniyle kalbini zâhiren(?) yapanlara kılma nazar
- 5/a. Hiç zuhûrî yoğiken Mustafâ'nın ecr-i nasîbine revân kıldı bu âb-ı hayâtı
- b. Rizâ-yı hakk için ver Muhammed Mustafâ'nın mutahhar ruhûna salavâtı
- 6/a. Yâ ilâhî sebepleri ile okuyanı yazanı nûş edenleri
- b. Nice nice nihâyetsiz rahmetinle yarlıgagıl yâ ganî
- 7/a. Hepsî sahîh olmuşdur ezeli niyyetde Resûl'ullah için min ba'd
- b. Hem bu sebîl-hâne habîbullahın diyü versünler nâm ana

3 Mevrûtiyet Devrinde bazı yeni imlâ kuralları denenmiştir. Bunlardan biri, harflerin söylenişe göre yazılması, kimi kelimelerin ise sesli harfler eklenerek okumanın kolaylaştırılması'dır, A.S. Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 3. bası, Ankara 1972, 358-61. Çeşme kitâbesinde geçen *ازلی، سروور* (doğrusu *ازلی، سروور*) kelimelerinin yazılışları tamamen bu kâideye uymaktadır. Ayrıca, Havsa'da yazılan bazı kimselerin gördüğüne göre, kitâbe buraya sonradan konmuştur. Orijinalinden kopye edilip, bugünkü yerine yerleştirilmiş olmalıdır. *الصلوات* kelimesi de *اصلات* olarak yazılmıştır.

سنة ١١٩٤

- [1] انه من سليمان وانه بسم الله الرحمن الرحيم⁴
- [2a] الحمد لله رب العالمين الرحمن الرحيم مالك يوم الدين⁵ [2b] الصلوات والسلام على جميع
الانبياء والمرسلين [3a] دخی صلاتیه سلام اولسون الینه وهم احبابیینه . [3b] ایکی
جهان سرورین هر دم شفیع ایلیه امتلرینه [4a] حمد لله خدانک تقدیرینه هر دم صدقیه
قیله نظر [4b] صاقنون لسانیه قلبینی ظاهرا یاپانلره قیلمه نظر [5a] هیج ظهوری یوغیکن
مصطفینک اجر نصیبینه روان قیلدی بوآب حیاتی [5b] رضای حق ایچون ویر محمد
مصطفینک مطهر روحینه صلواتی [6a] یا الهی سبیلری ایله اوقویاتی یازهنی نوشایدنلری
[6b] . نیجه نیجه نهایتسر رحمتکله یارلغاغل یا غنی [7a] هپسی صحیح اولمشدر ازملی نیتده
رسول الله ایچون من بعد [7b] هم بو سبیل خانه حبیب اللهک دیو ویرسونلر نام اکا

Yapı, genel mimarî görünüşü ile *sebil-çeşme* tipinin bir örneği etkisi-
ni yaratmakta ve kitâbesinde «sebil-hâne» adı ile geçmektedir. Ender ras-
lanan bu tipin bir örneği, İstanbul, Eyüp'teki Sokollu Mehmed Paşa çeş-
me-sebilidir (975/1567)⁶. Bu üç yüzlü yapı, Havsa'daki çeşmeye şekil ba-
kımından benzerse de, yan yüzleri, diğer sebillerde olduğu gibi, şebekeler-
le dışarıya açılmaktadır. Kumkapı'da Nişanca hamamının arkasındaki
Halil Çevkân çeşmesi (999/1590), Silivrikapı'da Vâlide Sâliha Sultan
(1138/1725), Üsküdar, Sultantepe'de Aslan Ağa (1056/1646), Üsküdar,
Eski Vâlide câmi-i karşı köşesinde, Sineperver Vâlide Sultan (1194/1780)
çeşmeleri ile XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış Nakşî Kadın ve El-
hac Mustafa çeşmeleri⁷ İstanbul'daki köşe çeşmelerinin diğer bâzı örnek-
leridir.

4 Kur'an, 27/30.

5 Kur'an, 1/1-3.

6 İ.H. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul 1942, I/24.

7 Tanışık, *aynı eser*, 44-46, 130, II/268, 380; M. Akgün, *XVIII. yüzyıl II. yarısı İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul 1974 (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, yayınlanmamış bitirme tezi); O. Aslanapa, *Turkish Art and Architecture*, London 1971, 257-259; G. Goodwin, *A. History of Ottoman Architecture*, London 1971, 370, 403; S. Eyice, «İstanbul-Eski Eserler», *İslâm Ansiklopedisi*, cüz 53 ABC: *Türk Mimarîsinin gelişmesi ve Mimar Sinan*, (nşr. M. Sözen), İstanbul, 1975, 295-335, İ. Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938.

Abdülhamid I. devrinin tarihini taşıyan çeşme⁸, Barok süslemeden yoksun, sâde hâli ile, devrinin çok güzel örnekleri yanında sönük kalmaktadır.

II. Kitâbe :

Câmi yakınındaki boş arsada son yıllarda yapılan Sokollu İlkokulu'nun mahzeninde bulunan kitabenin de (R. 5), aynı topluluğa âid bir çeşmenin olduğu anlaşılmaktadır.

1. El-hamdülillâh desünler her dem bu nîmet-i azîmi nûş edenler dahi mâşâ'Allah
2. Sâhib'ül-hayrât eyledi Koyun Baba ile Kasım Paşa'yı ol İlâh
3. Dahî defterdâr-ı esbak Abdüsselâm Efendi'yi sebep kıldı ulu pâdisâh
4. Dahî denlû sebepleri nihâyetsiz rahmetiyle yarlıgaya ol ilâh

بسم الله الرحمن الرحيم

- 1 الحمد لله ديسونلر هر دم بو نيمت عظيمى نوش ايدنلر دخی ماشالله
- 2 صاحب الخيرات ايلدى قيون بابا ايله قاسم پاشاي اول اله
- 3 دخی دفتر دار اسبق عبد السلام افندي سبب قيلدى اولو پادشاه
- 4 دخی.. دكلو سبيلرى نهايتسىز رحمتيله يارلقه اول اله

Kitâbede adı geçen Kasım Paşa, önceki makâlede⁹ kimliği açıklanan, Sokollu Mehmed Paşa'nın oğullarından biri, *defterdâr-ı esbak* Abdüsselâm Efendi ise, Kânûnî devri Rumeli defterdarlarından¹⁰. Koyun Baba hak-

8 Abdülhamid I. in İstanbul'da yaptırdığı çeşme ve sebiller : Bahçekapı'daki külliye âid çeşme-sebil (1191/1777), bugün Zeynep Sultan camii yanında, Emirgân meydan çeşmesi (1197/1782), İstinye, Neslişah câmi avlu kapısına bitişik çeşme (1197/1782) bu eserler hakkında geniş bilgi için bk. : not 7'deki eserler.

9 Reyhanlı-Altun, 68, 69.

10 Abdüsselâm Bey, XVI. yüzyıldaki iki defterdarlıktan biri olan, Rumeli defterdarı veyâhud başdefterdarlığa (İ.H. Uzunçarşılı, «*Defterdâr*», İA), 932/1525 yılında tayin edilmişti; M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmani*, İstanbul-1311, III/337. Sâdece medresesi, Sinan'a ait kayıtlarda geçen (R.M. Mëriç, *Mimar Sinan, Hayatı, Eseri, I: Mimar Sinan'ın Hayatına, Eserlerine Dâir Metinler*, Ankara 1965. Sinan'a âid yapıların listesi için bk. : D. Kubân, «*Mimar Sinan ve Türk Mimarisinin Klâsik Çağı*», *Sinan'a ait Yapıların Listesi*», *Mimarlık*, 49 (Kasım 1967), 35 vd., *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, ayrıca Sinan'a ait tezkirelerin yerleri için bk. : Klaus Kreiser, *Edirne im 17. Jahrhundert nach Evliya Çelebi, Ein Beitrag zur Kenntnis der Osmanischen Stadt*, Freiburg 1975, 273-4) ve medrese, imâret, meşrûbat evi, çeşme ve türbeden müteşekkil

kında ise kesin bir bilgi edinilememiştir¹¹.

Taşa, sâde bir *nesihle* kabartma olarak yazılmış manzum kitâbe, tarihsiz olmakla birlikte, ifâdesine göre, külliye ile aynı tarihlerde yapılmış bir çeşmeye aîddir ve böylece, topluluğun, kervansaray, câmi, medrese, imâret/aşhâne, çifte hamam, tekke, köprü ve arastasından başka, kayıdlarda geçmeyen¹² bir de çeşmesi vardı. Çeşmenin, kayıtlarda bahsedilen tekkenin duvarında olması ihtimali, kitâbesindeki Koyun Baba adı ile kuvvetlenmektedir.

III. Kitâbe :

Daha önce yayınlanmış olan makâlede, câmi kapısı üzerindeki kitâbenin okunabilen metni verilmiş ve bugün sâdece bu kitâbenin varlığından bahsedilerek¹³, Evliyâ Çelebi'nin verdiği kitâbenin bu olup olmadığı konusu tartışılmıştı. Son gezi sırasında, duâ kubbesinden, câmi avlusuna geçen kapı üzerinde, uzun dikdörtgen, mermer bir kitâbe dikkati çekmiştir. Yazıları tamamen silinmiş ve aşınmış olmasına rağmen, bâzı harfleri seçilebilen bu belge, Evliyâ Çelebi'nin verdiği metinden daha uzundur (R. 6). Sonunda açıkça okunabilen iki kelime "bâkî, üstüvâr", bu kitâbenin, Evliya Çelebi'nin 'câmiin yol üzerindeki ulu kapısı üst eşiginde'¹⁴ gördüğü ve câmiin yapım tarihini veren kitâbenin son iki kelimesi ile aynıdır. Hib-

Küçük Çekmece'deki külliyesinden, bugün sâdece türbe ve câmi ayakta kalmış, diğerlerinin yerine yeni bir cami ve hamam yapılmıştır. F. Şaklar (Engiz), *Silivri ve Küçük Çekmece'de Osmanlı Devri Eserleri*, İstanbul 1966 (İ.Ü.E.F., yayınlanmamış bitirme tezi). Gazi Çoban Mustafa Paşa'nın 935/1528-29 tarihli vakfiyesinde ve Piri Mehmed Paşa vakfında (XVI. yy.) da Abdüsselâm Bey'in adı geçmektedir : T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı, Vakıflar, Mülkler, Mukataalar*, İstanbul 1952, 525, 489.

11 Edirne'deki Koyun Baba dergâhı (1165/1751) kitâbesinde adı geçmekte ise de (O. Onur, *Edirne, Türk Tarihi Vesikalarından*, İstanbul 1972, 250-51), kimliği hakkında bilgi verilmemiştir. Hibri, bâzı tarikatlerden 10 kadar kimsenin (aralarında Koyun Baba da var) içerisinde kandilleri yanan türbelerini Edirne'de gördüğünü yazmakta, fakat o da kimliklerini bilmemektedir : Gökbilgin, *Edirne Hakkında Yazılmış Tarihler*, 98.

12 Not. 10'da Sinan'la ilgili eserler.

13 Reyhanlı-Altun, 75-76.

14 Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul III/479. Seyahatnâme nüshalarının yerleri için bk. Kreiser, *Edirne im 17. Jahrhundert*, 264.

Kitâbe : Göricek Azmi dua' idüp didi târihin

Bu binâyı eyleye Allah bâkî üstüvâr

sene 984

rî ve Kâtib Çelebi ise câmiin tarihini 985/1577 olarak göstermektedirler¹⁵. Şimdiye kadar yapılan araştırmalara, bu kitâbenin eklenmesi ile, külliyyenin yapım tarihi 984-985/1576-77 olarak kesinleşmekte ve Mimar Sinan'ın büyük eserlerinden biri daha açıklık kazanmaktadır.

15 J.V. Hammer, *Rumeli und Bosna, Geographisch beschrieben von Mustafa ben Abdalla Hadschi Chalfa*, Wien 1812, 22; T. Gökbilgin, *Edirne Hakkında Yazılmış Tarihler*, 112.

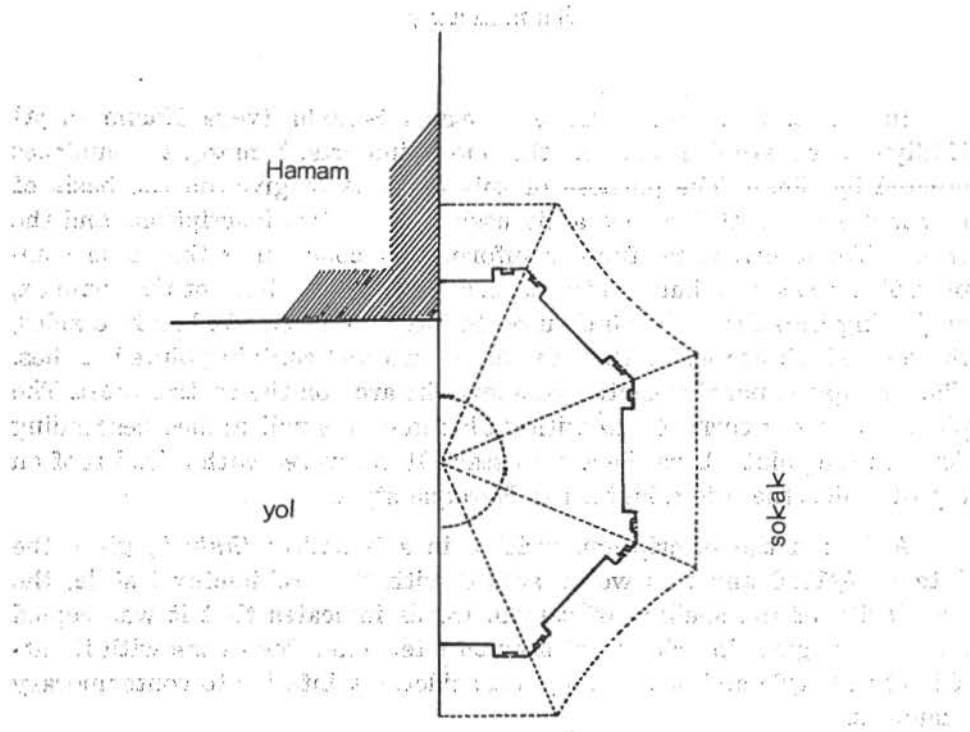
Summary

In a recent article, «Edirne/Havsa'da Sokollu (veya Kasım Paşa) Külliyesi», we studied one of the most important mosque complexes created by Sinan. The purpose of this paper is to give, on the basis of new material which includes a discussion of the two inscriptions and the *çeşme* (fountain), some further information concerning the same complex. The *çeşme* was built on the corner of the double bath of the complex, projecting into the road which used to have an *arasta*. It has five sides, three of which are wider than the other two and contain pointed arches. The inscription panel are situated above the arch on the central facet. The pilasters on the corners end with stalactite-like small arches descending down to the point where the arches start. It is covered with a lead roof on top of which there is a lantern in Baroque style.

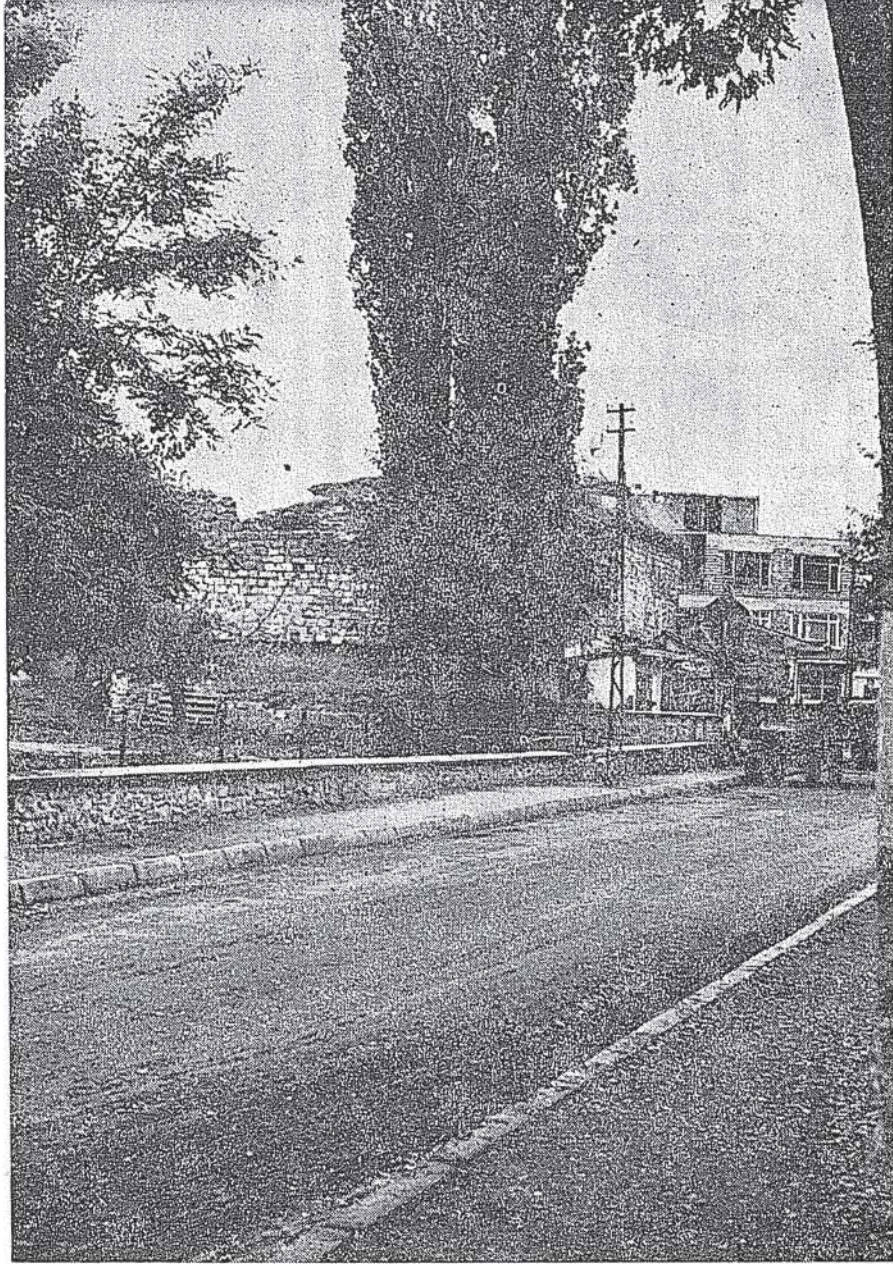
Although the inscription, written in a beautiful *thuluth*, gives the date 1194/1780 and this would accord with the architectural style, the peculiarity of the spelling of certain words indicates that it was copied from the original inscription at a much later date. The *çeşme* with its architectural style and decoration, is considerably inferior to contemporary examples.

The content of the second inscription indicates that it belonged to a fountain built at the same period as a part of the complex. The names inscribed are, Kasım Paşa, son of Sokollu Mehmed, Abdüsselâm efendi, *defterdâr-ı esbak* (former chief treasurer) during the reign of Süleyman the Magnificent, and Koyun Baba who has not yet be identified. The third inscription, although largely illegible because of erosion of the marble on which it was inscribed, is nevertheless extremely important. In the previous article, the chronogram above the mosque entrance was partly deciphered and its possible identity with the inscription of the complex as given by Evliya Çelebi was discussed. As the two legible words of our inscription are the same as those seen by Evliya Çelebi above the entrance to the mosque courtyard from the prayer dome, we can assume that the date of the complex was 984/1576-77.

T. REYHANLI

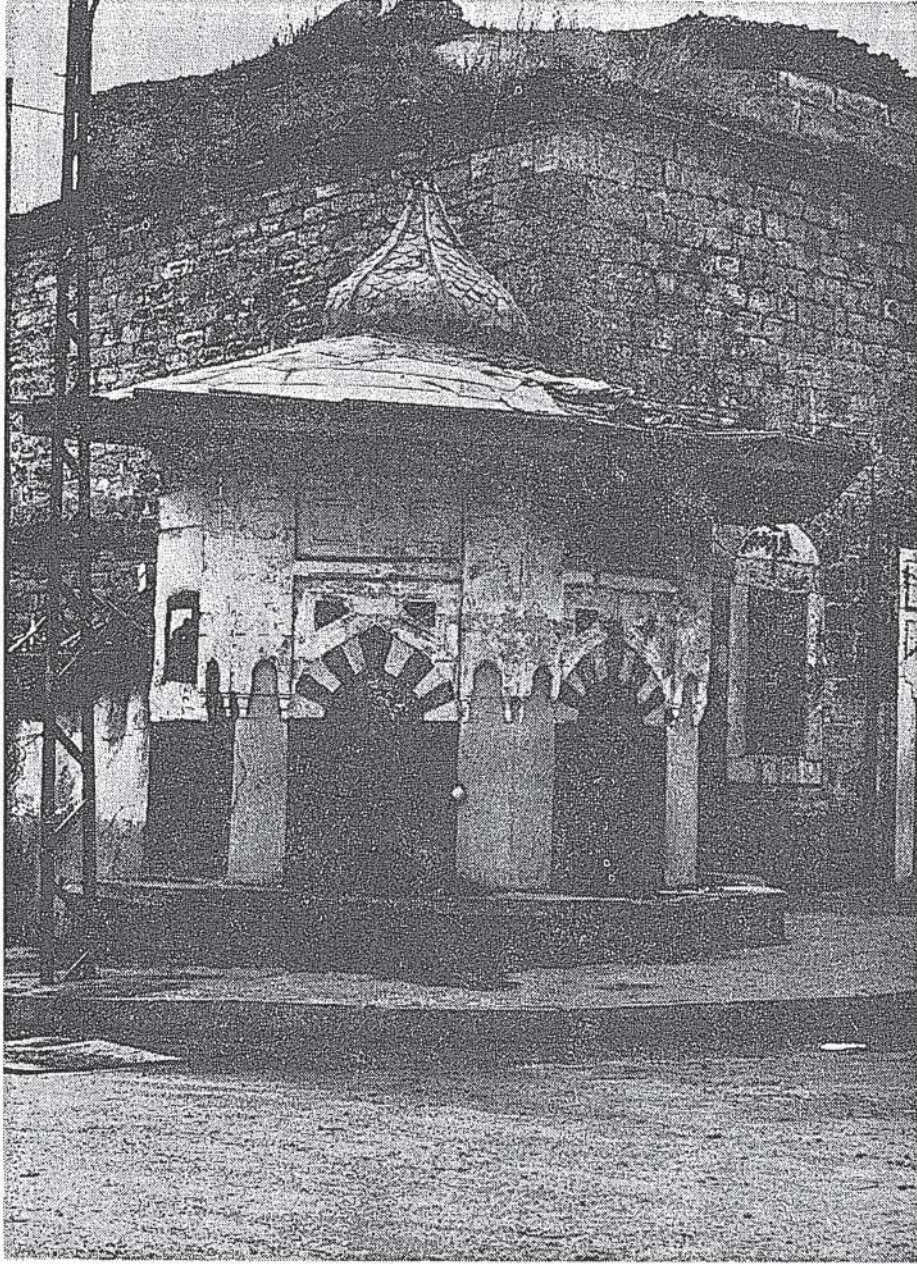

Çeşme
TR
Çeşme Flanı
1/10

Resim 1. Çeşmenin, arastanın bulunduğu yoldan görünüşü.

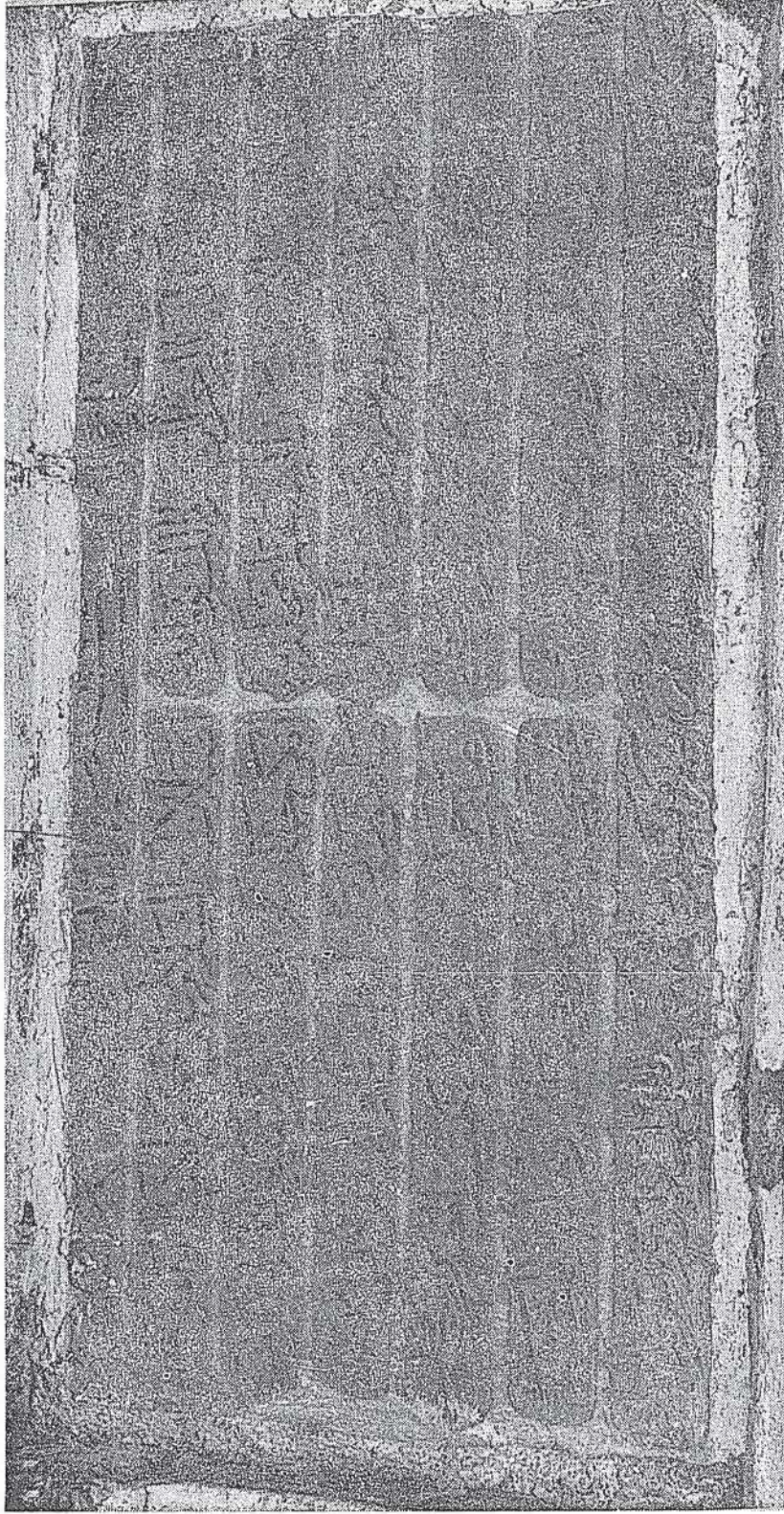
T. RETHANLI

Resim 2. Çeşme, genel görünüş.

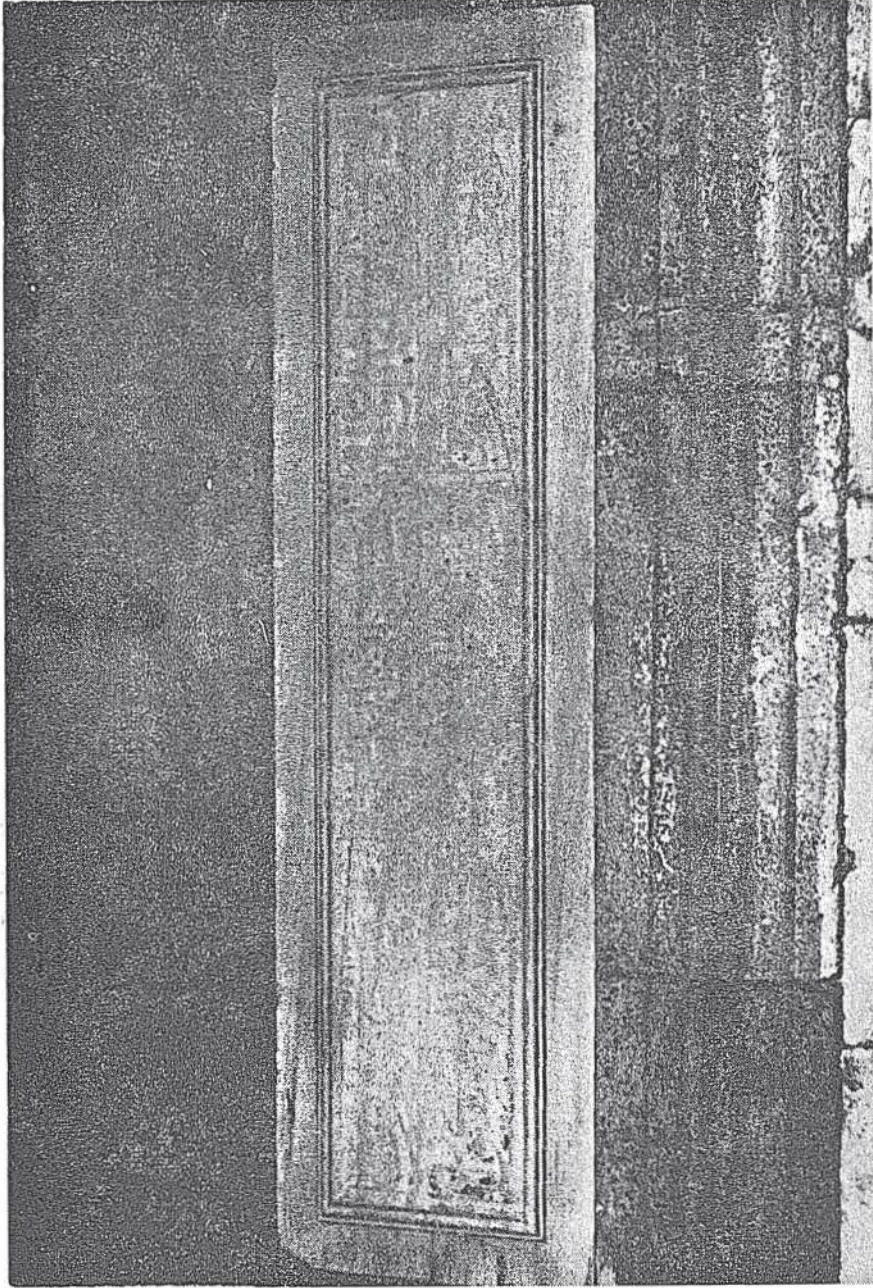
Resim 3. Çeşme kitâbesi.

Resim 4. Çeşme kitâbesi.

Resim 5. Okul mahzeninde bulunan çeşme kitâbesi.

Resim 6. Dua kubbesinden câmi avlusuna giriřin üzerindeki kitâbe.